

De geschiedenis en de verspreiding van de Wijngaardslak in 's-Gravenhage

L. J. M. BUTOT.

Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Bericht nr. 20

Het oudste gegeven over het voorkomen van Wijngaardslakken binnen de gemeente 's-Gravenhage vinden wij bij Maitland (12), waar te lezen staat: „Op buitenplaatsen om 's-Hage en Leiden”. In het Zoölogisch Museum te Amsterdam liggen de drie exemplaren die Maitland vóór 1854 te 's-Gravenhage verzamelde. Er wordt geen nadere vindplaats of datum van verzamelen op het etiket vermeld. Albarda (1), Van der Willigen (17), Weber (16) en Cremers (8) geven 's-Gravenhage als vindplaats op, doch verwijzen voor hun opgave naar Maitland (12).

Van Benthem Jutting (2 en 3) kon bij haar opgave van 's-Gravenhage als vindplaats steunen op nauwkeuriger gegevens, die Schepman leverde. In de collectie Schepman, nu in het Zoölogisch Museum te Amsterdam, bevinden zich vier exemplaren, verzameld te Scheveningen, en anatomisch materiaal van de Wijngaardslak, verzameld langs de Oude Weg bij Sorghvliet. Beide monsters zijn niet gedateerd, doch wij mogen deze datum stellen aan het eind van de 19e of het begin van de 20e eeuw.

Vernhout (15) maakte de eerste gedateerde vondst uit Den Haag bekend: W. C. van Heurn verzamelde in 1905 een monster van

20 exemplaren, nu aanwezig in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden, zonder een nadere opgave van de vindplaats. De „Oude Weg bij Zorgvliet”, van waar Schepman zijn Wijngaardslakken verkreeg, blijft de enige en meest nauwkeurige Haagse vindplaats tot dan.

Schierbeek (14) doet in 1920 waarnemingen aan Haagse Wijngaardslakken. Een nadere vindplaatsopgave ontbreekt, doch Dr. Schierbeek wist mij nog te melden dat hij de slakken langs de Oude Scheveningseweg had verzameld.

Het voorkomen van Wijngaardslakken in Den Haag is in de literatuur en collecties te volgen van 1854 tot heden. Uit de hierna te noemen vindplaatsen wordt duidelijk, dat de verspreiding beperkt is tot een sector van Sorghvliet naar Scheveningen, die door bebouwing werd gesplitst in een aantal populaties.

Volgen wij nu wat uit de jongste historie tot ons is gekomen. De traditionele vindplaatsen van de Wijngaardslak binnen het grondgebied van 's-Gravenhage zijn het park Sorghvliet en de Israëlitische begraafplaats. Langs de Oude Scheveningseweg, die tussen de beide vindplaatsen doorloopt, werd het dier

Fig. 1. *Helix pomatia* L., Israëlitische begraafplaats, Den Haag. Leg. G. M. Roding, 30-7-1942. Mus. Enschede. Foto D. Smit.

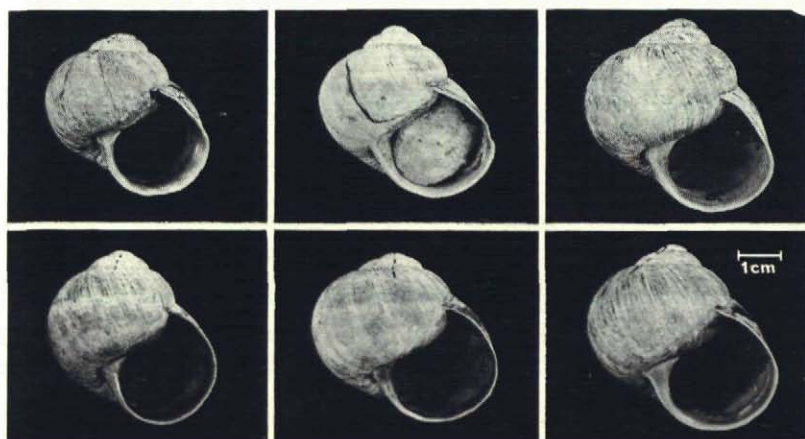

Fig. 2. *Helix pomatia* L., duinterrein Doornstraat, Scheveningen. Extreme afmetingen uit deze populatie. Leg. L. Butot, 9-7-1970. Midden boven: dood gevonden, huis met epifragma. Foto D. Smit.

herhaaldelijk gevonden. Al 45 jaar geleden, in 1925, werd verteld dat de Wijngaardslak op de Israëlitische begraafplaats moest voorkomen (Boerman, 1970 in litt.). Zowel het park Sorghvliet als de begraafplaats zijn ommuurd.

In de directe omgeving, in de tuin van het perceel Ernst Casimirlaan 7, verzamelde J. J. F. van der Elst in de zomer van 1926 zes ongebandeerde dieren, nu in de collectie van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden.

Omstreeks die tijd was bekend dat onze slak voorkomt „op enkele punten van het voormalig buiten van Jacob Cats, Zorgvliet, dus op Haags grondgebied” (10). Voor heel Nederland wordt daar gesteld dat de Wijngaardslak niet tot de oorspronkelijke bewoners van ons land behoort. Het dier zou in de 16e eeuw uit Frankrijk ingevoerd zijn. Wij betwijfelen of dit bericht in zijn algemeenheid juist is.

L. Pouderoyen verzamelde 9 juli 1933 enkele Wijngaardslakken op Sorghvliet. L. J. Spanjaardt Speckman deelde mede dat in de tuinen van de percelen Scheveningseweg 92 en 94 de Wijngaardslak leeft (11). In 1957 werden twee lege huizen gevonden in het park Sorghvliet door W. Kuijper (in litt.). Op 21 september 1958 werden op een excursie

van de Nederlandse Malacologische Vereniging lege huizen en levende dieren gezien (4). In 1968 werden door Van Nieukerken vrij veel lege huizen met vleesresten gevonden. De oorzaak van deze sterfte is onbekend. Bespuitingen tegen de Bastaardsatijnvlinder waren vanaf 1963 gestopt door de beheerder, de heer Pouwels. Een verband tussen de bespuitingen en de slakkesterfte lijkt daarom niet aanwezig. In 1969 werden door de beheerder een aantal levende dieren waargenomen en op 31 maart 1970, toen de Wijngaardslakken nog ondergronds in winterslaap verkeerden, werden op Sorghvliet 17 lege huizen verzameld (5). Enkele dagen daarvoor had de beheerder een verzamelaar het terrein zien verlaten met ongeveer een twintigtal lege huizen. Op 9 juli 1970 werden 12 lege huizen verzameld en op 13 september 1970 17 lege huizen (6). De beheerder verzamelde op mijn verzoek 62 lege huizen in de zomer van 1970, welke huizen tijdens zijn vakantie door een waarnemer ongelukkigerwijs werden opgeruimd. In de loop der jaren sinds de openstelling van Sorghvliet namen kinderen lege huizen mee als speelgoed. Levende dieren werden door mij in 1970 niet gevonden. De beheerder heeft in 1970 slechts 5 actieve dieren waargenomen, waarvan 2 paartjes in copu-

la. De grootste concentratie van de gevonden lege huizen lag in de streek tussen het vervallen zwembad en het Catshuis. Daarbuiten zijn alleen zeer verweerde huizen gevonden. Sinds de openstelling voor het publiek en het beheer, dat het park weer tot wandelpark maakte, is de Wijngaardslak sterk in aantal afgenomen. Het dier komt niet over het gehele terrein voor. Een klein aantal dieren leeft nog in de afgesloten gedeelten, vooral in de omgeving van het zwembad.

Op de Israëlitische begraafplaats werd het eerste documentatiemateriaal verzameld door G. M. Roding: op 27 augustus 1941 3 exemplaren, op 21 april 1942 1 juveniel exemplaar en op 30 juli 1942 4 volwassen dieren, 5 jonge dieren en 2 epifragma's, die nu in het Natuurhistorisch Museum te Enschede worden bewaard. Het zijn de enig bekende levend verzamelde dieren van deze vindplaats gebleven (fig. 1). Bij mijn bezoek aan de begraafplaats bleek dat werklieden, zo zij mij vertelden, sinds 1963, toen de verwilderde begraafplaats door de gemeente op orde werd gebracht, af en toe lege huizen vonden. Na een grondig onderzoek kon ik op 9 juli 1970 nog een oud leeg huis uit het zand te voorschijn brengen. Deze populatie moet als uitgestorven worden beschouwd (6).

Het verst van Sorghvliet verwijderde voorkomen werd gemeld door W. Kuijper (in litt.) van een klein duinterrein tussen Doornstraat, Frankenstraat en Johan van Oldenbarneveldlaan, Scheveningen. Er bevindt zich documentatiemateriaal in de collectie van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer te Zeist, verzameld op 9 juli 1970. De populatie is zeer florerend (fig. 2).

Al eerder was, in 1925, de Wijngaardslak te Scheveningen verzameld. Ongedateerd materiaal bevindt zich in de alcoholcollectie van het Rijksmuseum van Natuurlijke His-

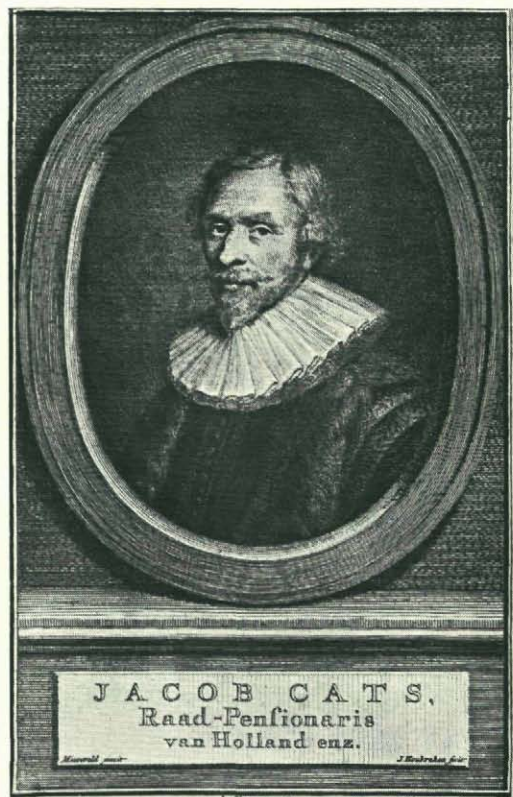

Fig. 3. *Jacob Cats (1577-1660), Ridder, Raadspensionaris van Holland en Westfriesland. Met toestemming van de Dir. Nederlands Letterkundig Museum te 's-Gravenhage.*

torie te Leiden met het etiket „Scheveningen, A. L. J. Sunier” (1 ex. en 3 ex.). Een nauwkeuriger plaatsbepaling gaf mej. E. J. Koperberg, die 6 februari 1925 een dier verzamelde uit de Scheveningse Bosjes. H. J. Harte deponeerde een door hem op 3 juni 1966 uit de omgeving van de waterpartij in de Scheveningse Bosjes verzameld dier in het Rijksmuseum te Leiden. Nadere gegevens over dit voorkomen ontbreken.

Een overzicht van alle meldingen wordt gegeven in tabel 1.

Het is niet mogelijk geweest particuliere tuinen in de Scheveningse sector van Den Haag

Tabel 1. Overzicht van de meldingen van *Helix pomatia* L. uit 's-Gravenhage.

Vindplaats	Datum	Verzamelaar c.q. berichtgever	Documentatie
's-Gravenhage	voor 1854	R. T. Maitland	Zoöl. Mus. A'dam 3 ex. (12)
	1905	W. C. van Heurn	Rijksmus. N. H. Leiden 20 ex.
Sorghvliet	± 1925	D. J. Boerman	schr. med. 1970
	voor 1926	Alg. Ver. Nb. 's-Hage	Jaarversl. 1926-27 (10)
	9-7-1933	L. Pouderoyen	collectie
	1957	W. Kuijper	collectie 2 ex.
	21-9-1958	L. Butot	collectie 3 ex. (4)
	1968	E. J. van Nieukerken	schr. med. 1970, vrij veel
	1969	W. Kuijper	schr. med. 1970
	3-1970	G. Pouwels	mond. med. 1970 20 st.
	31-3-1970	L. Butot	collectie 17 st.
	9-7-1970	L. Butot	collectie 12 st.
	23-9-1970	L. Butot	collectie 8 st.
	zomer 1970	G. Pouwels	mond. med. 62 st. 5 ex.
	9-1970	G. Pouwels	collectie L. B. 9 st.
Israëlitische begraafplaats	± 1925	D. J. Boerman	schr. med. 1970
	27-7-1941	G. M. Roding	Mus. Enschede 3 ex.
	21-4-1942	G. M. Roding	Mus. Enschede 1 juv. ex.
	30-7-1942	G. M. Roding	Mus. Enschede 4 ex., 5 juv.
	1963-1970	arbeiders	af en toe een leeg huis
	9-7-1970	L. Butot	collectie 1 st.
Oude (Scheveningse) Weg;			
Grote Weg	± 1900	M. M. Schepman	Zoöl. Mus. A'dam 4 ex.
Oude Scheveningseweg	1920-1924	A. Schierbeek	De Lev. Nat. 35: 11-12 (14)
E. Casimirlaan 7	1926	J. J. F. van der Elst	Rijksmus. N. H. Leiden 6 ex.
Scheveningseweg 92-94	6-1953	L. J. Spanjaardt	Kuiper 1953 (11)
Scheveningen duinterrein	1968-1969	W. Kuijper	schr. med. 1970
	9-7-1970	L. Butot	collectie 12 ex.
Scheveningen	?	A. L. J. Sunier	Rijksmus. N. H. Leiden 1 ex.
	?	A. L. J. Sunier	Rijksmus. N. H. Leiden 3 ex.
Scheveningse Bosjes	6-2-1925	E. J. Koperberg	Rijksmus. N. H. Leiden 1 ex.
Idem, waterpartij	3-6-1966	H. J. Harte	Rijksmus. N. H. Leiden 1 ex.

te controleren. Een enkele onbekende wandelaar in het park Sorghvliet verklaarde desgevraagd Wijngaardslakken te kennen uit tuinen in de nabije omgeving waar de dieren met slakkedood worden bestreden. Hoewel versleping van levende dieren door kinderen na de openstelling van het park niet is uit te sluiten, nemen wij aan, vooral op grond van meldingen vóór de openstelling, dat het gehele gebied tussen Oude Weg en Nieuwe Weg van de topografische kaart van 1880 een grote populatie Wijngaardslakken rijk is geweest, die reeds voor 1854 daar leefde en

waarvan de vindplaatsen Oude Weg, Grote Weg, Casimirlaan, Scheveningseweg (= Oude Weg) en het duinterrein te Scheveningen restanten zijn. Infiltraties vanuit de ommuurde terreinen van Sorghvliet en de Israëlitische begraafplaats houden wij voor uitgesloten.

Het oorspronkelijke goed Sorghvliet werd na Cats door aankopen uitgebreid tot een geweldige bezitting, later ingekrompen door kapping, afgraving, verkaveling en vernieling (13), doch de kern van het landgoed bleef behouden. De huidige muur rond

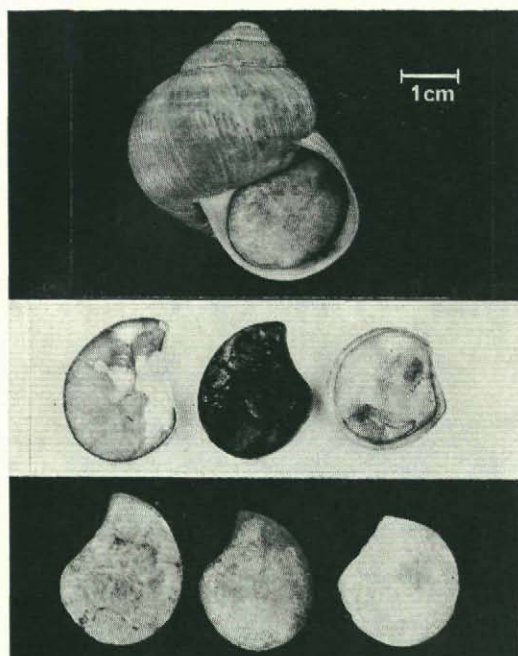

Fig. 4. *Helix pomatia* L. met epifragma, *Joure. Leg. L. Butot, 3-5-1970. Drie epifragma's, binnen- en buitenkant, v.l.n.r. uit Leidschendam, Joure en Abcoude. Foto D. Smit.*

Sorghvliet dateert uit de laatste jaren van de 19e eeuw. Oude prenten uit de tijd van De Bentincks (1675-1831) laten zien dat Sorghvliet slechts door hagen of sloten van de buitenwereld was afgesloten. Deze toestand duurde waarschijnlijk tot ver in de 19e eeuw, al toont een prent uit 1825 een dikke muur waarin een poort is gemetseld. Deze muur bestaat nog en loopt ongeveer evenwijdig aan de Scheveningseweg (9).

De begraafplaats van de Israëlitische gemeenten dateert van 1694. Aan de kant van de Scheveningseweg was hij afgesloten door een hoge dijk en wellicht ook door een schutting. De tegenwoordige stenen muur werd gedeeltelijk opgetrokken in 1867 en voltooid in 1904 (9). In ieder geval was er vóór 1694 geen enkel obstakel tussen Sorghvliet, tegenwoordige begraafplaats en verdere omge-

ving. Als er toen Wijngaardslakken op Sorghvliet aanwezig waren, stond niets hun actieve of passieve migratie naar buiten in de weg.

Jacob Cats (fig. 3) trok zich in 1651 op zijn buiten terug. In 1656 publiceerde hij zijn bundel „Hofgedachten”, waarin gedicht nr. VII is getiteld: „Op 't Gesichte van een huis-slack”. Cats wandelde in zijn hof en vond daar „een kleyne slack die met sich droegh haar eygen dack”. En even verder: „Het sluyt zijn deurtjen wondervast”. Bij nader onderzoek van dit gesloten slakkehuis merkt Cats op „Soo vind'ick dat het diertjen sterft en in dat vaste slot bederft . . . Want, of men noch het huysjen ziet, De waert, eylaas! en is 'er niet (7).

Zonder enige twijfel heeft Cats in zijn hof het met winterdeksel gesloten huis van een Wijngaardslak gevonden (fig. 4). Deze is de enige soort landslak die haar huis met een „deurtje” (epifragma) afsluit wanneer het dier omstreeks oktober in winterslaap gaat en zich ingraaft. Vaak wordt de slak in winterrust door krabbende vogels of zoogdieren voortijdig aan de oppervlakte gebracht, soms door Mollen opgedrukt of door het water uitgespoeld. Als de vorst inzet is het dier dan ten dode opgeschreven (fig. 2, middenboven).

Hiermede is het voorkomen van Wijngaardslakken vóór 1656 op Sorghvliet aangetoond. Wij menen te mogen aannemen dat Sorghvliet de plaats is van waaruit de Scheveningse sector met Wijngaardslakken werd bevolkt. De vraag of Vader Cats zelf deze slak vanuit Frankrijk op zijn buiten importeerde, blijft onbeantwoord. Zijn verblijf in Orleans, waar hij promoveerde, valt vóór 1603. In 1627 en 1651 was hij met een gezantschap in Engeland. Van reizen naar Frankrijk weten wij verder niets.

De populatie van Sorghvliet (fig. 5 en 6) is sterk achteruitgegaan in de laatste 15 jaar

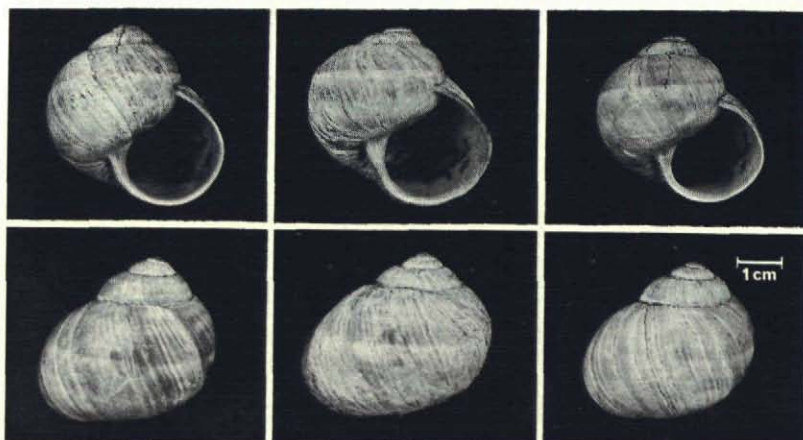

Fig. 5. *Helix pomatia* L., *Sorghvliet*. Leg. L. Butot, 21-9-1958. Foto D. Smit.

en zij is nu weinig levenskrachtig. In 1970 werden minstens 128 lege huizen uit het terrein verwijderd, waarbij wij mogen veronderstellen dat zo goed als alle overblijfselen van vroegere jaarklassen zijn weggenomen. Daarvan kwamen 46 huizen in mijn bezit. Een groot aantal (65%) is sterk verweerd, een klein aantal (35%) is onbeschadigd en dikker van schelp doordat het minder lang aan verweringsinvloeden heeft blootgestaan. De volgroeide huizen van 3 jaar en ouder vormen 65% van het aantal, jonge huizen van jonger dan 3 jaar 35%. Dit laatste percentage is relatief te hoog daar jonge huizen meestal niet door verzamelaars worden meegenomen. Het aantal gemeten volwassen

huizen bedraagt 32. De extremen meten hoogte \times diameter $45 \times 43,7$, $36,7 \times 35,7$, $44,2 \times 45,6$, $42,9 \times 40$, $41,2 \times 43,8$ en $33,9 \times 35$ mm. Dit laatste exemplaar is bijna 3 jaar oud en heeft $5\frac{1}{8}$ winding. Het aantal windingen van de volwassen huizen varieert van $4\frac{3}{4}$ tot $5\frac{1}{4}$. Ongeveer 50% heeft 5 windingen, 25% heeft $4\frac{7}{8}$ winding. De huizen van *Sorghvliet* hebben steeds zeer zwak gepigmenteerde banden, de onverweerde schelp is dikschalig en heeft een sculptuur van grove onregelmatige strepen volgens de groeilijnen. Bij ongeveer 7% is de navel dicht. Het huis is aan columella en mondrand bij levende dieren zeer bleek en tendend naar rose.

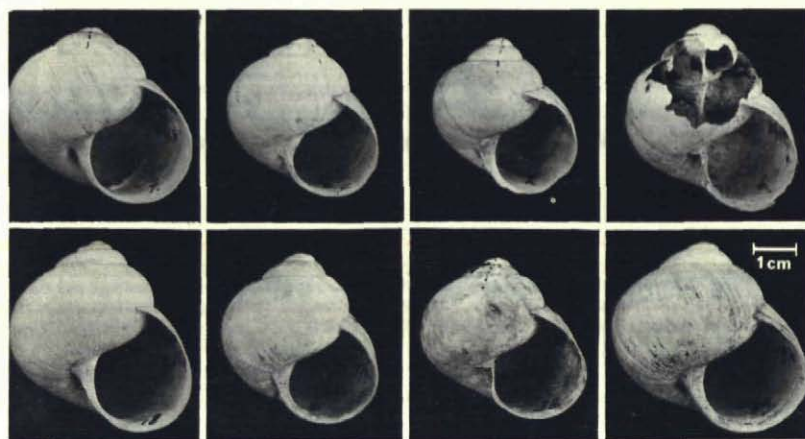

Fig. 6. *Helix pomatia* L., *Sorghvliet*, verzameld als lege huizen. Leg. L. Butot, 1970. Extreme afmetingen uit de populatie. Foto D. Smit.

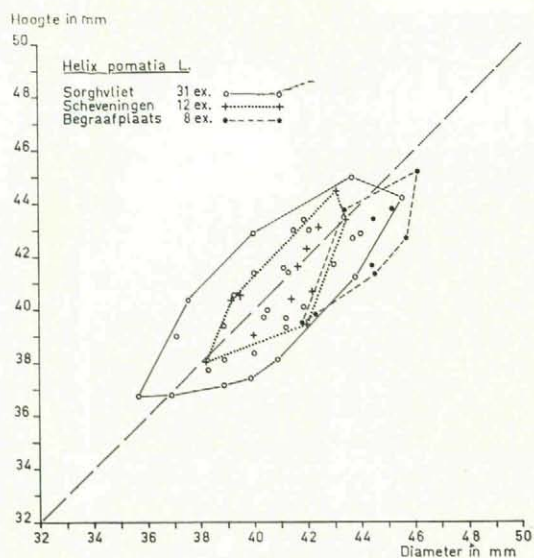

Fig. 7. Variatie in hoogte en maximale diameter van de huizen van *Helix pomatia*-populaties te Sorghvliet, Israëlitische begraafplaats en Scheveningen.

De populatie van het duinterrein te Scheveningen (fig. 2), ligt, gemeten aan 12 volwassen dieren geheel binnen de variatiebreedte van de populatie van Sorghvliet. De huizen van levende dieren zijn inwendig veel donkerder gekleurd dan die van Sorghvliet. Slechts weinig huizen hebben een duidelijk

open umbilicus. De extremen meten $44,5 \times 43,1$, $38 \times 38,2$, $43,4 \times 43,4$ en $40,7 \times 42,2$ mm.

De populatie van de Israëlitische begraafplaats (fig. 1), is gemeten aan 8 volwassen dieren iets forser van schelp en meer samengedrukt. De umbilicus is meestal geheel overdekt. Hun afmetingen overlappen die van dieren van Sorghvliet, doch de huizen zijn steeds breder dan hoog. De extremen meten $45,2 \times 46,1$ en $42,7 \times 45,7$ mm. De kleur van mondopening en columella komt overeen met die van de huizen van Sorghvliet. Deze populatie is uitgestorven.

Het voorkomen van Wijngaardslakken op Sorghvliet is het oudste bewezen voorkomen in Nederland en de populatie dateert van vóór 1656. Sorghvliet was vóór 1958 een prachtig stukje wildernis midden in de stad, waar zich een rijke flora en fauna hadden gehandhaafd. Er kwamen 32 soorten landslakken voor (4). Na 1958 heeft Sorghvliet zijn wilderniskarakter verloren. De molluskenfauna is er echter op achteruitgegaan, de populatie Wijngaardslakken sterk vermindert, terwijl toch deze dieren zoals hierboven aangetoond, bij uitstek op historische gronden tot de fauna van dit landgoed behoren.

Summary. The Roman snail in The Hague.

A survey is given of the history and distribution of the snail *Helix pomatia* L. in the municipality of The Hague, based on recordings in the literature, public museums, private collections and the author's observations. The Roman snail occurs in a sector from the Dutch poet Jacob Cats' country-seat „Sorghvliet” to the boundary of the former village of Scheveningen, an uncultivated dune area in the days of Cats when he settled there in 1651. The area has been split up and there are now three isolated populations: the nucleus of the former country-seat „Sorghvliet”, now a protected public park; a small dune area enclosed by houses in Scheveningen, and the cemetery of the Jewish community. Besides it occurs here and there in small gardens of private houses. The population at the cemetery died out in the period 1963-1970. At Sorghvliet the number of animals is diminishing. From a poem by Cats it can be deduced that a population of Roman snails was in existence at Sorghvliet before 1656, the date of publication of the poem. J. Cats took his doctor juris degree at Orleans University 1603. There is, however, no evidence that he himself imported the snails from France.

Litteratuur:

1. Albarda, H., 1897. Over boomslakken. De Levende Natuur 2: 189-194.

2. Benthem Jutting, T. van, 1927. Lijst van Gemeenten als vindplaatsen van Nederlandsche Mollusken. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2) 20: 1-16.
3. Benthem Jutting, T. van, 1933. Mollusca (I) A. Gastropoda Prosobranchia et Pulmonata. Fauna van Nederland afl. VIII, Leiden, 387 pp.
4. Butot, L. J. M., 1958. Verslag van de excursie van de Nederlandse Malacologische Vereniging naar het Park Zorgvliet, Den Haag 21 sept. 1958. Correspondentieblad Ned. Malac. Ver. 78: 768-770.
5. Butot, L. J. M., 1970. Sorghvliet, 's-Gravenhage. Exc. rapport Rijksinstituut voor Natuurbeheer, 31 maart 1970. Stencil 2 pp. ongepubliceerd.
6. Butot, L. J. M., 1970. Wijngaardslakken te 's-Gravenhage. Exc. rapport Rijksinstituut voor Natuurbeheer, 9 juli 1970. Stencil 2 pp. ongepubliceerd.
7. Cats, Jacob, 1656. Hofgedachten. Uitgave R. Feith, 1797. Al de werken van Jakob Cats, deel 16 Amsterdam, en: Dichterlijke werken van Jacob Cats, Ridder, Raadspensionaris van Holland. Amsterdam 1828, deel 1.
8. Cremers, J., 1921. Natuurhistorisch Maandblad 20 (8): 125.
9. Gemeente archief 's-Gravenhage. Brief Archivaris van 28 mei 1970, 2 pp. niet gepubliceerd.
10. Jaarverslag van de Algemeene Vereeniging voor Natuurbescherming voor 's-Gravenhage en Omstreken over 1926-1927.
11. K(uijper), J. (G. J.), 1953. Korte Berichten. Correspondentieblad Ned. Malac. Ver. 52: 499.
12. Maitland, R. T., 1854. Week- en Schelpdieren in Nederland waargenomen. In Herklots, F. A., 1858. Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland, deel 2 1e stuk. Leiden 356 pp.: 74-88.
13. Pelkwijk, A. J. en J. J. ter, 1939. Sorghvliet. De Levende Natuur 44 (8): 235-240 (4 fig.).
14. Schierbeek, A., 1930. Eenige waarnemingen in Aquaria en Terraria, en in den Tuin. De Levende Natuur 35: 11-21.
15. Vernhout, J. H., 1916. Catalogus der Nederlandsche Mollusca van 's Rijks Museum voor Natuurlijke Historie. Zoöl. Meded., Leiden 2: 33-56.
16. Weber, M., 1919. Beschouwingen over de Fauna van Nederland. Bijdr. Dierk. (Feestnr. Kerbert), afl. 21: 175-193.
17. Willigen, (C. A.) van der, 1917. Vergadering afd. Leiden 5 okt. 1917. Natura 1917, p. 91.

Recreatiegevoeligheid van Edelherten en Damherten in het Deelerwoud

E. PELINCK.

Afd. Natuurbeheer Landbouwhogeschool Wageningen, Mededeling nr. 27

De toenemende bevolkingsdichtheid en de stijgende welvaart, gepaard gaande met meer vrije tijd, verstedelijking en meer mogelijkheden van transport, hebben na de oorlog een grote druk op de natuurgebieden van ons land veroorzaakt. Steeds meer terreinen worden voor het publiek opengesteld, wat over het algemeen als een gunstige ontwikkeling mag worden beschouwd. Dit heeft

echter tot gevolg, dat de fauna, die vroeger uitgestrekte en nauwelijks verstoorde gebieden ter beschikking had, nu in het nauw wordt gedreven. Voor het behoud van bepaalde diersoorten is het derhalve van belang dat, waar dat mogelijk is, de dieren leren leven met de mens. Toch dient deze aanpassing ook weer niet zo ver te gaan dat de romantiek van het waarnemen van dieren in